

Otok kao arhetip

Bruno Kragić

Leksikografski zavod Miroslav Krleža

Leksikografi su po prirodi svaštari, i takvi trebaju i biti, takav je i naš malobrojni sastav koji se našao na Šipanu po načelu heterogenosti, a leksikografija je pak po sebi dispartatna i heterogena disciplina. U tom smislu, govorit ću krajnje heterogeno, o otoku u najširem književnom i umjetničkom kontekstu. Otok je među omiljenim književnim motivima i među svojevrsnim arhetipovima još od prvih temeljnih utemeljiteljskih djela zapadne književnosti. Kao što znamo, svi su književni kritičari, kako je primijetio jedan od njih, kritičari bilo *Ilijade* bilo *Odiseje*. Oni koji naginju modusima tragedije i ironije preferiraju *Ilijadu*, koja je u neku ruku svjedočanstvo opasnosti koja dolazi s mora, o čem svjedoče i mnoge figure koje se spominju u tom veličanstvenom epu, figure ostavljane po otocima da bi u kasnijim obradbama istoga mita u formi tragedije postali junaci samostalnih djela, poput Ifigenije, prvo na Aulidi pa na Tauridi, ili Filokteta, koji je bio ostavljen na otoku Lemnosu.

Odiseja, omiljena u poklonika romanse, ep je o otocima. Odisej posjećuje otok Eolov, otok Kirkin, otok Sirena, otok Trinakiju, otok Ogigiju, potom otok Feačana, da bi dospio do Itake, dakle da bi došao do svojega otoka. *Odiseja* već upućuje na činjenicu da otok kao takav ima drukčiju temporalnost od kopna. Odisej će sedam godina boraviti na primordijalnom otoku nimfe Kalipso, a da toga gotovo neće biti niti svjestan. Ovdje je riječ o tome da je otok dvostruko kodiran: istodobno je lijep, ali i opasan. On je nevjerojatno scenski atraktivan, ali s obzirom na to da se poima kao izoliran prostor, može tvoriti osjećaj zarobljenosti pa može i onima koji se na tom otoku nađu, a nisu s njega, razviti impulse poput agresije. Otok može u konačnici imati i svojevrsnu funebričnu eshatološku kvalitetu pa ne smijemo zaboraviti da je u jednom od velikih mitova zapadne književnosti, u arturijanskom ciklusu, kralj Artur pokopan na Avalonu, dakle na otočiću na jezeru, a opet se sve to događa na velikom otoku, Britaniji. Dakle, otok unutar otoka u situaciji dvostruke inzularnosti. Otok je i utočište i opasnost; s obzirom na to da je okružen morem može biti povezan i sa ženskim principom. Northrop Frye definirat će otok kao onu točku epifanije iz

koje lik može postati slobodan i samoispunjen, međutim otok je isto tako i prostor konfuzije oko identiteta, prostor koji se može otvarati svijetu ništavila, a opet mogu ga simbolizirati dvije velike prirodne nepogode, koje na taj otok utječu. Riječ je o moru i o vjetrovima, o olujama; sve se ovo referira naravno na finalnu, veliku Shakespeareovu romansu, odnosno na *Oluju*, koja je vrhunac Shakespeareovih morskih komedija i jedno je od djela unutar zapadne književnosti koja najklasičnije govore o otoku. Kada Miranda, Prosperova kći, ugleda brodolomnike, ona prvi put gleda nekoga novoga, dakle njezina se izoliranost i inzularnost ruši i uto kaže: »Oh, vrlo novi svijete!«.

Otok je u dugoj tradiciji zapadnoga iskustva i zapadne književnosti bio prostor utopijskih mogućnosti. Ne smije se zaboraviti da se od Platona spominje Atlantida kao mitski otok, kontinentalni otok koji je nestao zauvijek. Otoci su prostori tvorbe utopijskih svjetova. Sam će Thomas More dati svojem otoku ime Utopija. Na isti način će i u srednjem vijeku mitski otok Taprobrane uzeti Tommaso Campanella da na tom otoku smjesti svoju utopiju, Grad Sunca. Na isti način će par stoljeća kasnije jedan slavni markiz, poznat po dekonstruiranju zapadnjačkoga morala, smjestiti svoju utopijsku zajednicu na izmišljeni otok. U dijalogu u noveli *Aline et Valcour* De Sade donosi tako utopijski segment svojega djela. I sam Huxley će trideset godina nakon svoje distopije, naslov koje ironično parafrazira Mirandin usklik, napisati svoje posljednje djelo, utopijsku opoziciju distopiji vrloga novoga svijeta, djelo simboličkoga naziva *Otok*.

S druge pak strane utopije su se naravno kontinuirano podrivale, ne samo distopijama kao otvorenim suprotnostima, nego još više i ironijski i parodijski pa je Rabelaisovo veličanstveno djelo o doživljajima divova Gargantue i Pantagruela djelo koje bismo mi enciklopedisti morali voljeti jer je tipični primjer enciklopedičke sume, onako kako je enciklopedizam percipirao srednji vijek, zapravo vrhunski primjer beskrajnih kataloga o kojima piše Umberto Eco, nabrojivši gomilu otoka, među ostalima otok mačaka, Divlji otok, Zvučni otok, otok Vjetrenik, otok Besnosnik, otok svojte i Pečen otok. Nabrojio sam tek otoke koji se spominju u jednoj od četiri knjige kojima Rabelaisa sa sigurnošću možemo utvrditi kao autora. Cervantes je pak u trećoj knjizi *Don Quijotea* opisao otok Baratariju, specifičan po tome što je sa svih strana okružen kopnom, a kojim na jedan dan vrlo mudro upravlja Sancho Panza.

Otoci su dakle prostori imaginacije. Možemo spomenuti i sjeverne otoke poput Thule ili Hiperboreje koje spominju još Plinije, Eratosten i Hekatej, dakle antički autori koji poznatome svijetu pružaju mogućnosti imaginacije i mogućnosti alternativnih svjetova, gdje je otok i prostor potisnute tjeskobe i potisnutoga kaosa. Sve to svjedoči o tom dvostrukom doživljaju otoka. U popularnim umjetnostima XX. st. to biva klasično prisutno u jednom od posljednjih filmova velikoga hollywoodskoga autora, Johna Forda. Film *Donovanov greben* iz 1963. možemo gledati kao filmsku, vizual-

nu analogiju šekspirijanskoga otoka iz *Oluje*. Jedan od likova u tom filmu u jednom trenutku, kada dolaze posjetitelji na taj otok, kaže: »Dobro došli na ovaj rajski otok«. Imaginarni otok Haleakaloa smješten je u francuskoj Polineziji i u sebi komprimira iskustva različitih stvarnih otoka, ali na njemu je, ispod te rajske površine, kontinuirana prijetnja rušenja toga statičnoga poretka koji na njem vlada, pri čem se očituje pritajen rasizam nekih od nominalno pozitivnih likova, pružajući im mogućnost duhovne preobrazbe. Televizija, kao vjerojatno najpopularniji medij zadnje trećine XX. st., također će voljeti otok. Jedna od poznatih serija s kraja 1970-ih i sredine 1980-ih godina bila je serija koju smo pratili na jednoj od talijanskih televizija, u talijanskoj sinkronizaciji, *Fantasy Island*, gdje na otok dolaze obični ljudi, bogatiji naravno, pa im se tamo događaju različite avanture, bilo romantične, bilo u smislu pustolovine, ili da bi proživjeli duhovnu preobrazbu. Ovdje opet govorimo o otoku kao o prostoru duhovne regeneracije i oživljavanja. Jedna od najpopularnijih serija američke televizije posljednjih godina bila je serija *Lost*, serija o putnicima aviona koji se nađu na jednom otoku, izgubljeni u pučini, izgubljeni u oceanu, te proživljavaju niz pustolovina do konačnoga razrješenja.

Sve ovo spominjem da bih ilustrirao tu atraktivnost koju otok može pružiti onima koji nemaju izvorno iskustvo otoka, koji dakle nisu s otoka. To je način na koji otok konstantno privlači takve među nama, kao mjesto dvostrukoga identiteta i kao mjesto koje je atraktivno i privlačno, a istodobno i puno opasnosti. U tom smislu od takvih otoka u književnom i kulturnom nasljeđu možemo vući paralele u kojima otok shvaćamo metaforički. Zanimljiva je to činjenica za nas koji se bavimo poviješću književnosti i narativnih umjetnosti. Jedan od naših tradicionalnih simpozija, Dani hvarskoga kazališta, regularno se održava od 1974. godine, dakle preko četrdeset godina. To je simpozij s najduljim stažem u našoj zajednici, a održava se na otoku Hvaru, do kojega je kadšto bilo i teško doći. Dani hvarskoga kazališta nekoliko ratnih godina nisu se održavali uopće na otoku Hvaru, već u Novom Vinodolskom i u Zagrebu, čak i u Varaždinu, ali pod istim naslovom, da bi se u trenutku kada se moglo lakše doći do Hvara simpozij vratio na otok, kao na specifičan prostor mogućnosti duhovne regeneracije.

U takvoj optici trajne napetosti i cirkularnosti osjećaja skučenosti i osjećaja širine, kakvu nudi upravo iskustvo otoka, možemo sagledati i ovaj skup, o otoku, na otoku.

